

Т. 3 : Історія державного управління / наук.-ред. колегія : А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. – 788 с.

3. Козюра І. В. Лубенські полковники: колективний портрет на фоні епохи / І. В. Козюра // Край. – Полтава, 2016. - № 150 (156), жовт. – С. 18-19.

4. Козюра І. Історичні постаті Посулля / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : Полтав. Літератор, 2001. – 120 с.

5. Козюра І. Лубенський козацький полк: історія і сучасність / І. Козюра, В. Козюра. – Полтава : АСМІ, 2007. – 96 с.

6. Лазаревский А. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины в XVII-XVIII вв. / А. М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1896, кн. 11. – С. 1-93.

***Криськов Андрій Анатолійович, доктор історичних наук, доцент,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя***
**ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО НІМЕЦЬКИХ
КОЛОНІСТІВ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(друга половина XIX ст.)**

Після реформи 1861 р. Правобережна Україна, особливо Волинська губернія, стала територією-рецепієнтом для іноземних колоністів, в першу чергу – німецького та чеського походження. У даному випадку співпали політико-економічні плани урядових кіл Російської імперії (створення протизагропольських поміщикам у вигляді економічно ефективного і лояльного до влади господарства колоністів) та сподівання іноземних поселенців на дешеві землі та пільговий режим господарювання.

За даними М.Костюка, до 1860 р. у Волинській губернії нараховувалося 139 німецьких колоній, в яких мешкало 11424 особи [1, с. 29]. За висновками А.Вороніна, за період 1860–1870 рр. на Волині поселилося 5,5 тис. німецьких сімей [2, с. 10]. У 1875 р. їх у цій губернії вже проживало майже 40 тис. осіб, а у 1881 р. – 87731 особа, або 4,2 % всього населення Волинської губернії [3, арк. 14]. Для порівняння – станом на 1885 р. у Подільській губернії мешкало лише 42 німецьких колоністи, які мали у володінні 366,5 дес. землі [4, с. 118, 125]. У 1890 р. чисельність німецьких поселенців у Волинській губернії становила 155860 осіб, або 78 % від загального числа всіх іноземних колоністів губернії [5, арк. 81], за іншими даними – 200 тис. осіб [6, с. 24]. У той же час у Подільській губернії їх мешкало тільки 12474 особи, а у Київській – ще менше [7]. Суттєвою була також і чисельність чеських переселенців, яких у 1879 р. у Волинській губернії було зареєстровано 10181 особа [8, с. 519], а за даними 1897 р. нараховувалося 27,7 тис. осіб [9, с. IX]. В цей же час, у 1897 р., у Подільській губернії мешкало всього 886 представників цієї національності [10, с. 142].

Такий масовій імміграції осіб німецького і чеського походження сприяв комплекс урядових заходів. Так, наприклад, у 1867 р. у Москві при

імператорському сільськогосподарському товаристві було створено спеціальний комітет для сприяння переселення чехів на територію Російської імперії, який друкував чеською мовою листівки, де роз'яснювалися умови переселення та пропагувалися переваги проживання в Росії [8, с. 518]. Одночасно розроблялася і відповідна законодавча база. Одним із перших був опублікований у 1861 р. закон, який дозволяв землевласникам наймати іноземних робітників і поселяти їх у власних маєтках [11]. Офіційний дозвіл на поселення у Правобережній Україні іноземні переселенці отримали у 1868 р [12]. Вони звільнялися від військової повинності, на п'ять років – від сплати податків та від скарбових оплат під час купівлі нерухомості у губерніях Правобережної України.

Сприяла імміграції тогочасна економічна ситуація. Після скасування кріпосного права через законодавче обмеження кола осіб, які б могли виступити у якості покупців землі чи її орендарів, а також злидений стан місцевого українського селянства, виникла ситуація, коли пропозиція землі перевищувала попит на неї. У 1870-х рр. ціна землі коливалася в межах 11-16 крб. за десятину [13, с. 220], що майже у 10 разів було менше, ніж, наприклад, у чеських землях Австро-Угорської імперії [8, с. 517].

Попервах основна маса колоністів навіть за допомоги банківської позики купувала лише право на обробіток землі, стаючи орендарями. Поміщики були зацікавлені здавати свої землі в оренду іноземним колоністам, які володіли передовими на той час сільськогосподарськими технологіями [14, с. 155]. Угоди укладалися на тривалий термін, найчастіше на 30 років. Спочатку переселенська громада укладала контракт із власником землі, а потім поселенці розподіляли орендовану землю між собою. Як правило, кожна родина брала стільки, скільки могла обробити і оплатити – переважно по 15 дес. Колоністи також брали в оренду з правом викупу необроблену цілину, часто порослу лісом і чагарниками землю і докладали величезних зусиль для її обробітку. В такий спосіб вони збільшували площу придатних для землеробства земель губернії [13, с. 220]. За період з 1884 по 1894 рр. Волинська губернія за розмірами сплати податків зайняла одне з чільних місць в імперії. Причому сума податків на 300 тис. крб. перевищила норму у зв'язку із переведенням 800 тис. дес. з категорії «незручних» земель у землі сільськогосподарського призначення завдяки праці колоністів [15].

Поступово зростало і землеволодіння іноземних поселенців. Якщо у 1861–1870 рр. у Волинській губернії німецькі поселенці володіли на праві приватної власності 30 тис. дес. землі і орендували ще 42 тис. дес. [2, с. 7], то за даними генерал-губернатора у 1882 р. німецьке землеволодіння у губерніях Правобережної України оцінювалося у 552770 дес., з яких 399953 дес. було у Волинській губернії [3, арк. 14]. За даними А. Забеліна, у 1884 р. німецькі колоністи на Волині володіли на праві приватної власності 178190 дес. і орендували 246476 дес. [16, с. 167]. У 1897 р. площа придбаних і орендованих іноземцями земель, за даними волинського губернатора, становила 626786 дес., що складало 9,56 % всієї площі землі в губернії. У Київській і Подільській

губерніях цей показник становив відповідно 0,72 % та 0,65 % [17, арк. 8]. Наприклад, прусський підданий В. Рау у різних повітах Волинської губернії був власником 8 маєтків, загальною площею 22387 дес. [1, с. 85]. Крім того, він фігурував серед засновників Соболівського цукрового і рафінадного заводу у Гайсинському повіті Подільської губернії [18]. Австро-угорський підданий Р. Потоцький був власником маєтку у Вінницькому повіті Подільської губернії, площею 7728 дес. [19, арк. 8зв.]. Він також був співзасновником «Уладівського промислового і торговельного товариства» [20] і «Уладівського товариства цукробурякового і рафінадного заводу» [19, арк. 9зв.]. У Чорнобилі Київської губернії спадкоємцям Рекк належав маєток площею 13510 дес. [6, с. 24]. Німецькі колонії існували й в інших українських губерніях. Так, в Катеринославській губернії їх було 134 (542860 дес. земельних угідь у приватній власності колоністів), у Таврійській губернії – 140, члени яких володіли 921648 дес. землі, у Херсонській губернії налічувалося 139 колоній (865734 дес. землі) [21, с. 136–138].

До початку 1880-х рр. російські власті майже не контролювали пересування і проживання іноземців всередині імперії, але у зв'язку з активізацією розвідок Німеччини і Австро-Угорщини уряд Російської імперії вдався до жорсткого контролю за іноземцями у прикордонних губерніях [22, с. 330]. Ставлення до іноземних колоністів істотно змінилося [23, с. 36]. Разом із військовим відомством місцеві власті ініціювали ухвалення цілого ряду антиколоністських законодавчих актів, спрямованих не лише на припинення імміграційного потоку на Волинь, але й на ліквідацію землеволодіння та землекористування іноземних переселенців. У 1885 р. урядова комісія, створена для вивчення питання про переселення іноземців, визнала процес колонізації небезпечним та шкідливим для інтересів Російської імперії. Протягом 1887-1892 рр. було видано низку указів, які суттєво обмежили права німців-колоністів [24, с. 53]. У цей же час російські банки відмовили в іпотечному кредитуванні німецьким громадам [25, с. 186]. В комплексі заходи владних структур спричинили до поступового занепаду колоній іноземних поселенців. Почався процес міграції колишніх колоністів з Правобережної України як у межах Російської імперії, так і за кордон. Наймасовішими напрямками були Бразилія, Аргентина, США. Незначна кількість переселилася до Криму, Казахстану та на Далекий Схід [26, с. 174].

Список використаних джерел

1. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
2. Воронин А. В. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае / А. В. Воронин. – Б. м и б. г. – 23 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК), ф. 442, оп. 642, спр. 497.
4. Обзор Подольской губернии за 1885 г. – Каменец-Подольск, 1886. – 208 с.
5. ЦДАК, ф. 442, оп. 618, спр. 58.

6. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII – 1917 р.) / І. М. Кулинич // Укр. іст. журн. – 1990. – № 9. – С. 18–30.
7. Шмид О. П. Причини масової колонізації Волині у другій половині XIX ст. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : www.vuzlib.com/content/view/1752/52/.
8. Поліщук Ю. М. Переселення чехів на Волинь (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. М. Поліщук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2001. – Т. 6. – С. 516–524.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкого. – Т. VIII. Волынская губерния. – СПб. : «Слово», 1904. – 281 с.
10. Баженов Л. В. Населення Подільської губернії за першим російським переписом 1897 р. / Л. В. Баженов // Тези доповідей наукової конференції «Проблеми економічної географії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 142.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе (далі – ПСЗ–II). – 1863. – Т. 36, отд. II, 1861 г. – №37760 «О правилах для найма землевладельцами иностранных рабочих и водворении сих иностранцев в России». – С. 624–626.
12. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 46038 «О порядке перечисления жителей Империи в губернии Царства Польского, равно как жителей сих губерний в прочие части Империи». – СПб., 1873. – С. 890–892.
13. Бармак М. В. Господарське життя німецьких колоній Волинської губернії (XIX – початок XX ст.) / М. В. Бармак // Український селянин : Зб. наук. праць / За ред. А. Г. Морозова. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10. – С. 219–222.
14. Жилєнкова І. М. Іноземне землеволодіння на теренах Правобережної України у XIX – на початку XX ст. / І. М. Жилєнкова // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії НАН України, 2011. – Випуск XIX. – С. 151–160.
15. Пилипенко О.Є. Трудова імміграція в Україну і політика Російської імперії щодо переселенців у другій половині XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.spilka.us.org.ua/library/immigracija.html.
16. Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии / А. Забелин. – Ч. 1. – К. : Типогр. штаба Киевского военного округа, 1887. – 365 с.
17. ЦДІАК, ф. 442, оп. 641, спр. 707.
18. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 45857 «Высочайше утвержденный Устав Товарищества Соболевского свеклосахарного, песочного и рафинадного завода». – СПб., 1873. – С. 587–592.
19. Держ. архів Хмельницької області, ф. 46, оп. 1, спр. 621, 79 арк.

20. ПСЗ–II. – Т. 43, отд. I, 1868 г. – № 45453 «Высочайше утвержденный Устав Уладовского промышленного и торгового общества». – СПб., 1873. – С. 82–85.

21. Велицын А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / А. А. Велицын. – СПб. : «Общественная польза», 1893. – 280 с.

22. Макарова О. В. Вихідці з Австро-Угорської монархії на території Подільської губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. В. Макарова // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 329–345.

23. Алекторов А. Е. Иностранцы в России : современные вопросы / А. Е. Алекторов. – СПб. : Типография И. В. Леонтьева, 1906. – 134 с.

24. Бармак М. Законодавче регулювання економічного життя німецьких поселенців на українських землях Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) / М. Бармак // Наукові записки ТДПУ імені В.Гнатюка. Серія «Історія». – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 52–54.

25. Васильчук В. М. Переселенська політика Російської імперії відносно німецьких колоністів в Україні в другій половині XVIII – на початку XIX ст. / В. М. Васильчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 5. – С. 179–189.

26. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917-1921 років : компаративний аналіз : монографія / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.

*Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Харків)*
**ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ДОСВІД УКРАЇНСТВА НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ : РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ**

Перш ніж на теренах Наддніпрянської України встановилася більшовицько-радянська влада, тут послідовно протягом 1917-1920 років змінилося декілька форм національної державності.

До 4 березня 1917 р. Наддніпрянщина входила до складу імперії Романових, а від вказаної дати до 19 листопада 1917 р. перебувала у невизначеному положенні щодо власного державного статусу. З 1 вересня до 19 листопада 1917 р. наддніпрянські губернії належали Російській Республіці, яка була проголошена актом Тимчасового уряду, але де-юре у самій Україні не існувало жодної форми державного правління, оскільки відбувався лише початковий процес державотворення, коли шляхом проб і помилок приймалися різноманітні державотворчі акти.

Центральна Рада, інституція, що виникла 3 березня 1917 р., спочатку виконувала функції координаційного органу, спрямовуючи діяльність